

világ közben változott és a mozinéző kevésbé volt felkészült arra, hogy csak formai okokból nézzen meg filmeket. A mai világban a néző újra tartalmi kérdéseket, vagyis üzeneteket keres.

Ma azt hiszem, hogy a világ pesszimistább, éppen azért, mert talán a mi mozgalmunk nem ad akkora újdonságot a világnak, mint adott a II. világháborúban vagy közvetlen előtte és utána. A II. világháborúban még Bajcsy-Zsilinszky is eljuttott oda, hogy hát akkor a kommunisták, azok tudnak valamit a világról. Ma nagyon kevesen mondják a világban, hogy a kommunisták tudnak valamit a világról, vagyis a világ pesszimista.

A *Fényes szeleket* '68-ban készítettük, akkor ugye a világ egy nagy fellélegzés időszakában élt, Hruscsov, Kennedy, XXIII. János [pápa] korszakában, a Prágai Tavaszban, a párizsi diákesemények légkörében élt, és akkor még a világ azt hitte, hogy vannak humán megoldásai az ellentéteknek. Ma a világ kezdi megérteni, hogy nem olyan egyszerű a kérdés. A párizsi májusban megértette a világ, hogy a hatalmat gyakorló kapitalista atyák inkább hajlandók megölni a fiaikat, semmint, hogy azoknak a reformtörekvéseit, pláne forradalmi törekvéseit magukévá tegyék. Ahogy mondtam, a világ pesszimista lett, és ennek következtében újra keresi az életben megnyilvánuló apróságokat, ellentéteket és az ellentétekből kibontakozó újat.

Nálunk sajnálatos módon sokkal inkább szeretnék az ellentétekből kibontakozó régít. Ha az ember elmegy egy nemzetközi futballmeccsre vagy a Fradi egyik meccsére, akkor megborzong a háta, hogy mik feszülnek a magyar társadalom bizonyos rétegeiben. Persze, hogy nem jelentik a többséget, de azért tudni kell azt, hogy ezek a feszültségek léteznek. Amikor ezt a szép, a humánus nacionalizmus lázában született magyar Himnuszt úgy éneklék el, hogy az a reakció harci indulójának hangzik nekem a Népstadionban, akkor el kell gondolkoznom azon, hogy a mi társadalmunkban milyen erők feszülnek, amit nem érünk fel eléggé. (...)

• *Arra is emlékszem, hogy a Fényes szelek forgatásán, amikor jöttetek [1968] augusztus 21-én dolgozni, akkor mindenki nagyon szomorú volt [a csehszlovákiai bevonulás miatt], de te nem voltál különösebben meglepve azon, ami történt.*

Hát meglepve nem voltam, csak kicsit mélyen érintett a dolog. Sose felejttem

el, hogy akkor több barátom felkeresett azzal, hogy tegyünk egy nyilatkozatot a Prágai Tavasz képviselői mellett, és ezt meg is tettük, csak aztán nem hoztuk nyilvánosságra.

Hát a MAFILM igazgatója nem fog örülni annak, hogy én ezt itt nyilvánosságra hozom, hogy elmondom... Kérdezzél valami olyat...

• *... amire szalonképes válaszokat lehet adni?*

Hát igen...

• *Nem megy nekem. Nem vagyok elég jó interjúer. Nézd, hát én ezt leírom az örökkévalóság számára, és majd csinálunk belőle egy olyan változatot, ami nem lesz nagy hazugság, de azért szalonképes lesz. Hát mit lehet csinálni? Megmutatom neked, mielőtt leadom, megbeszéljük ezt. (...)*

Miután leszögezted a nemtetszéshez való jogot... Tudod, hogy például a Szerelmem, Elektra vége nekem nem különösebben tetszik, úgy érzem, hogy az nem a te színvonalad. Elfogadom, hogy az Elektra ugyanabba az irányba megy, mint az addigi filmjeid, de a befejezése nem művészi eszközökkel visz, hanem csak direkt agitatív eszközökkel.

Te, ez egy olyan dolog, amire nem lehet válaszolni. Neked, a filmelemzőnek, esztétának, kritikusnak jogod van azt gondolni egy filmről, amit akarsz, jogod van azt írni egy filmről, amit akarsz. A művek, ha egy filmet egyáltalán műnek lehet nevezni, a művek, azok nemcsak azon múlnak, hogy szerinted ússzák-e az örökkévalóságot vagy nem, mert nem egyedül te vagy az, aki vizet hord a Dunába a művek alá, hogy úszhassák az örökkévalóságot. Valószínűleg arról van szó, hogy emberi tapasztalat és filozófiai készség együtt tudja eldönteni és nagyon ritka esetben adatik meg egy embernek, hogy az együtt legyen, azt, hogy be tud-e valaki sorolni egy művet valahova vagy nem. Ilyen nagy ember volt a Lukács György például, aki majdnem függetlenül attól, hogy valami tetszett-e neki vagy nem, el tudta dönteni a helyét a világban. Ő is szubjektív volt, mert amikor a Balzacról írt műve megjelent, akkor azt is lehetett mondani, hogy az szubjektívebb, mint kellene. De azért annyira objektív volt, hogy a mechanizmusát el tudta helyezni a világban.

Rengeteg ellenpéldám van rá, akiknek ez a film jobban tetszett, mint bármelyik más filmem. Sőt, majdnem meg tudom neked mondani, mielőtt egy filmet készítek, hogy melyik ország

nézőinek vagy kritikusainak fog jobban tetszeni egy film, mint a másoknak. Én tudom azt, hogy az *Elektra* és a *Még kér a nép*, az a harmadik világ filmje, de neked nem adatott meg az, hogy te ezeket a filmeket a harmadik világban konfrontáld magaddal. Lehet, hogy az *Elektrának* ez a része színvonalatlan vagy alatta van annak, amit azelőtt csináltunk, de nem olyan biztos, hogy ebben az ügyben neked van igazad.

• *Tényleg távol áll tőlem, hogy akár megbántsalak vagy akár bármiféle nagy végleges ítéleteket mondjak, ez nem szokásom. Inkább azért vetettem ezt föl, mert egy módszerbeli különbséget érzek.*

Ez azzal is összefügg, hogy én az utóbbi években nagyon sokat éltem külföldön, nagyon sokat éltem Olaszországban, egy olyan országban, ahol a társadalmi ellentétek és a politikai ellentétek nagyon élesek, ahol az ember az éles ellentétekben egyszerű válaszokat keres. Nem olyan ország, mint a mienk, amelyben a válaszokat a világelemzésre te magad csúsztatva adod meg, tehát egy jelrendszernek a kíséretében adod meg. Vagy adtad meg, mert ma már nálunk sem érvényes ez, mert nem veszi be senki. Olaszország egy olyan ország, ahol még lehet teljesen nyíltan igent és nemet mondani. Az *Elektra* az egyik példája annak, hogy ezekből a külföldi tapasztalataimból jött ki ez az egyszerű, didaktikus válasz. Agitációs válasz jött ki belőle.

A *Még kér a nép* Chilében egész közvetlen hatott a társadalomra, mert pont egy olyan korszakban volt, amelyik úgy végződött, mint ahogy a *Még kér a nép* leírta ezt. Akkor azt nagyon érezték, hogy így van, de hát ezek nagyon-nagyon kivételes pillanatok.

Van még egy furcsaság, és ezt nemcsak én tapasztaltam, mások is, akik különös formát használnak filmben. Egyszer csak a saját formád visszaüt. A kritikusok egyszer csak azt kezdik el mondani, hogy hopp, ezt én már láttam, maga ezt már csinálta. Maga ne csináljon nekem ilyet még egyszer, mert maga ismétli önmagát. Ha John Ford ismétli önmagát, az nem számít, részint azért, mert amerikai, meg indiánok vannak benne, meg cowboyok, de ha te ismétled saját magadat, egy különös formával, amit te találtál ki, akkor azt mondják, hogy most már elég belőled. Ez történt velem is, ez történt Glauber Rochával, ez történt-Angelopolusszal,

akinek az utolsó filmjére azt mondták Cannes-ban, most már ebből elég volt. Jó, jó, szép, nagyon ért hozzá, meg minden, de ebből elég volt.

• *Hogyan jött létre ez a kettős életformád, hogy Magyarországon és Olaszországban is vagy?*

Nézd, ennek személyes okai is vannak, mert elkezdtünk együtt írni Giovanna [Gagliardo] meg én, és akkor ott éltem. Kerestünk ott munkát, mert azért élni is kellett mellest. Ha keveset is fizettek, de azért valamit édegel az ember. Nem volt annyira tudatos a dolog, mert hogyha én tudatosan azt akartam volna csinálni, hogy egy úgynevezett nagy nemzetközi rendező legyek, akkor nyilván nem Olaszországba megyek, hanem Amerikába. De Amerikába azért is nem mentem el, mert Amerikában filmet csinálni sok mindennel jár együtt. Egy kicsit az egyéniségedet is fel kell adni ahhoz, hogy ott filmet csinálj.

• *Most elmondta, hogy miért mentél Olaszországba. De miért jöttél el Magyarországról?*

Engem végül is toleráltak mindig, akkor is, amikor azt mondták az *Igy jöttemre*, hogy ez egy marhaság. Hát utána megcsináltam a *Szegénylegényeket*. De ott van [Mészáros] Márta, aki a negyedik filmje után, ami hát nem volt nagyon sikeres film, megcsinálhatta az ötödiket, és az ötödik után, amit szintén nem fogadtak jól, megcsinálta azt, amivel [Berlinben] a nagydíjat nyerte [*Örökbefogadás*, 1975.]. Szóval azért ez egy szervezeti állam, és nem olyan állam, mint egy kapitalista. Ahol hogyha neked egyszer nem jön be a siker, akkor nagyon föl kell kötnöd a gatyádat, hogy még egyszer odaengedjenek a kamera mellé.

Mikor a *Még kér a népet* csináltam, tudtam, hogy ez Magyarországon keveseknek szól, csak azoknak szól, akik pont ezt értik meg. Tudtam, hogy harmadik világbeli film, de hát arra nem lehet berendezkedni, hogy én Magyarországon harmadik világbeli filmeket csináljak, tehát hogy én távolra helyezzem a közönységemet (...)

• *Meg tudnád fogalmazni, hogy mi az, amit Giovanna hoz a filmjeidbe?*

Valószínűleg nagyon nehezen tudnám megfogalmazni. Nem is gondolkodtam különösebben rajta, csak tudom, hogy ő milyen. Tudom azt, hogy ő élesebben politikus, mint [Hernádi] Gyula, aki szintén politikus különben. Gyula azért írabb, mint Giovanna, mert

Giovanna egy közíró, tulajdonképpen újságíró. Ennek következtében a fogalmazásai is élesebbek, tehát a világlátása is élesebb, mint a Gyuláé, bár a Gyuláé is éles, szóval nem arról van szó, hogy ez akkora különbség lenne. Giovanna kevésbé törekszik szellemes formajátékra, ő az elvek tiszta kifejtésére törekszik.

• *Egy sor dologról beszéltünk és a filmjeidből is kiolvashatók elvek, hivatkozások kulturális hagyományra vagy annak a megtagadására. Mennyire érzed úgy, hogy az életedben meg tudsz ezekből valamit valósítani? Mint magánember, vagy mint ember egyáltalán.*

Nehéz válaszolni, nem tudom, hogy meg tudok-e valamit valósítani. Ahogy élek, ahogy én magam élek?

• *Amit megéltél ebben a harminc évben [1945 után] magánemberként vagy politikus emberként.*

Nagyon nyugtalan vagyok, de ugyanakkor rettentő nagy nosztalgiam van egy nyugodt élet iránt. Az az álmom, hogy majd egyszer Kisoroziban fogok élni és végül is nem csinállok semmit.

• *Nem bírnád tovább két hétnél.*

Nem tudom megmondani, hogy bírnam-e vagy nem. Van egy nosztalgiam a bukolikus életforma iránt, amiben a magyar dzsentrik éltek, mint Berzesnyei Dániel, de mintha ez a szakma a bukolikus életformát nem tudná elviselni. És ha ez a szakma kerekedett ki belőlem, akkor ez annyit jelent, hogy mégsem tudom a bukolikus életformát csinálni. Ebből, mint talán tudod, csak a főzés maradt meg.

• *Mit szoktál főzni? El tudnám adni a Stern-nek, hogy mit szokott főzni Jancsó Miklós.*

Képzeld, recepteket tudok diktálni, ha akarod. Sőt, el is határoztam, hogy írok egy receptkönyvet egyszer...

• *Akkor lesz a Túrós Lukács receptkönyve és a Jancsó Miklós receptkönyve.*

Igen, igen. Na, de nálam sokkal képzetesebb receptírók vannak. Tehát nem tudom, mit tudok realizálni a nyugodt életből. Terhesnek érzem a nyugtalanságomat, de nem tudok segíteni rajta. Az a nagy baj, hogy nem tudok segíteni rajta. Nem érzem azt, hogy különösebben realizálni tudom magamat, tehát nem érzek olyan megállapodást magamban, és ez egy kicsit most már idegesít. Érzem, hogy az élet elmúlik és semmi konkrétumot nem érzek a hátam mögött. Mert ezek a filmek, hát ezek olyanok, amilyenek, és

Jancsó Miklós a Csillagosok, katonák forgatásán (1967)

ilyeneket sokan csináltak már és fognak még csinálni, szóval nem... [*Hosszú szünet*.] Hát nem tudok válaszolni rá, mint sok mindenre, erre sem tudok

válaszolni. Nem érzek küldetést magamban. Lehet, hogy azért sem, mert nem tudom elég bonyolultan megfogalmazni az élettapasztalataimat, és érzem, hogy kicsit mélyebben kéne megfogalmazni. Tulajdonképpen ebben a szakmában is dekoratívabb, tehát felületesebb vagyok, mint kéne legyek, de hát ezen most már nem tudok segíteni.

• *És az emberek közötti kapcsolataid, az emberekhez fűződő viszonyaidban meg tudsz valamit valósítani azokból a követelményekből, amik, ha nem is megfogalmazva, de azért benne vannak a filmjeidben? Tehát amiről beszélgettünk is, hogy az autoriter kapcsolatok megtagadása vagy...*

Hát reménykedek benne, hogy nem vagyok autoritárius, már a magánéletben vagy az emberek közötti viszonyban. Erre azt szokták mondani, akik kívülről néznek, hogy egyfelől gyenge vagyok és azért vagyok ilyen, másfelől pedig ilyen sumák vagyok, azért csúszom ki az autoritárius feladatok elől. Filmben viszont éppen az ellenkezőjét mondják, hogy nagyon diktatórikus, amit csinálok vagy ahogy csinálom, tehát, hogy mondjam, rendezőcentrikus vagyok. Hernádi azzal szokott ebben az ügyben megnyugtani, hogy még mindig jobb, ha az ember a művészetben éli ki az autoritárius hajlamot és nem az emberek között. A művészetben nem olyan veszélyes, mint a társadalomban. •